

————— *Markku Leinonen* —————

Elämä on koulu - Comeniuksen ajatuksia aikuiskasvatuksesta

Ei missään opita enempää ja perusteellisemmin kuin aikuisuudessa. Aikuisuuden koulu on koulu syvällisemmässä merkityksessä kuin lapsuuden ja nuoruuden muodolliset koulut, jotka ovat asteita matkalla aikuisuuteen.

Näkemys on J.A. Comeniuksen, jonka aikuiskasvatusta koskevia käsityksiä on tunnettu ainakin Suomessa varsin vähän.

Keskittyihän Comeniuksen didaktinen pääteos *Didactica magna* koulu- ja osin myös kotikasvatukseen.

Kun Comeniuksen oppimiskäsitystä on tulkittu käännöskirjallisuuden pohjalta, kun siinäkin on tukeuduttu yksipuolisesti vain joihinkin *Didactica magnan* (Suuren opetusopin) kohtiin ja jätetty huomiotta teos kokonaisuutena, ja kun Comeniuksen laaja kokonaistuotanto on samalla sivuutettu, on päädytty yksipuoliseen ja vääristyneeseen käsitykseen.

Robert McClintockin tyly tulkinta

Amerikkalaisen professorin Robert McClintockin kritiikissä Comenius kuvataan joutavana haaveilijana (*futile visionary*), joka ei välittänyt mitään motivoituneesta omaehtoisesta opiskelusta (*study*), "vaan esitti tekniikoita ja periaatteita, joiden avulla opettajien oli välitettävä tietoa, hyvettä ja uskoa tyhjiin mieliin" (McClintock 1982, 61). McClintockin käsitys on vaikuttanut myös suomalaisten tutkijoiden Comenius-kuvaan. Tämä behavioristinen Co-

menius-tulkinta osoittautuu kuitenkin yksipuoliseksi, erityisesti kun tarkastellaan Comeniuksen tuotantoa laajemmin. Comeniuksen aikuiskasvatusta koskevissa käsityksissä on monia liittymäkohtia Eduard Lindemanin ja Malcolm Knowlesin vuosisatoja myöhemmin esittämiin ajatuksiin.

McClintockin historiallisessa tulkinnassa Comenius esitetään uuden oppimiskäsityksen visioijana, jonka ajattelussa antiikin Kreikasta juontuva omaehtoisesta motivoituneesta opiskelun perinne korvautui mekanistisella ja opettajakeskeisellä tiedon siirtämisen periaatteella. 1700-luvun puolivälistä alkaen Comeniuksen visio on yhä lisääntyvässä määrin aktualisoitunut. Monimutkainen syiden kimppu, mm. demografiset, ekonomiset ja aatteelliset muutostekijät, ovat johtaneet koulutuksen massiiviseen lisääntymiseen ja nykyisen paternaalisen opetuksen maailman syntymiseen. Pakollinen koulutus on professionaalien opettajien johtamaa

JOHAN AMOS COMENIUS

(1592 - 1670)

Johan Amos Comenius (alunperin Jan Komensky) oli tsekkiläinen koulumies, kasvatustieteilijä ja piispa, jota nykyäänkin pidetään yhtenä kasvatustieteen historian merkittävimmistä hahmoista. Laajassa ja monipuolisessa tuotannossaan Comenius ennakoiti useita länsimaisen koulutuksen keskeisiä kehityslinjoja. Monet hänen ideoistaan ovat tulleet ajankohtaisiksi vasta satoja vuosia hänen jälkeensä. Comeniuksen ajatteluun kuului yhtä hyvin kaikille avoin ja sisällöllisesti laaja-alainen yhtenäiskoulu, kuin myös elinikäisen oppimisen ideaali tai suunnitelma kansainvälisestä yhteistyöstä kasvatuksen ja tieteen alalla.

Comenius kehitti ajatteluaan reformaation, renessanssin humanismin ja aistihavaintojen painottavan uuden tieteellisen ajattelun pohjalta pyrkien yhdistämään inhimillisen tietämyksen eheäksi kokonaisuudeksi, pansofiaksi (universaali viisaus), jonka valossa ihmiskunnan oli määrä kasvaa yhteyteen ja eheyteen. Pansofiassa oli kasvatuksellinen ja käytännöllinen perusluonne. Tältä perustalta rakentui myös Comeniuksen pedagogiikka.

Comeniuksen pansofis-pedagoginen idealismi maailmanparantamishaaveineen kumpusi 1600-luvun Euroopan yhteiskunnallisesta tilanteesta, kriisistä ja konfliktien todellisuudesta, jossa uskonnollispoliittiset jännitteet purkautuivat väkivaltaisuuksina ja sotina. Köyhyys, eriarvoisuus, sairaudet sekä kuolema olivat vahvasti läsnäolevaa elämäntodellisuutta synnyttäen utopistisen kaipuun paremmasta maailmasta (Kamen 1987, 25-44, 167, 227-257). 30-vuotisen sodan pyörteissä Comenius menetti perheensä ja joutui pysyvästi jättämään kotimaansa. Hän vaikutti myöhemmin pedagogisena uudistajana Puolassa, Englannissa, Ruotsissa, Unkarissa ja Hollannissa.

Kansallisvaltioissa ymmärrettiin koulu-

tuksen merkitys niitä lujittavana tekijänä.

Oli koulutettava virkamieskuntaa hallintoon, opetettava kansa kunnioittamaan esivaltaa sekä annettava nousevalle kaupunkiporvaristolle käytännön elämässä tarvittavia taitoja.

Comeniuksen kosmopoliittista idealismia ei sen sijaan useinkaan ymmärretty. Ei ollut tavatonta, että Comeniuksen pedagogisia ajatuksia ja oppikirjatuohtoa voitiin hyödyntää käytännön tarpeisiin, mutta samanaikaisesti vastustettiin pansofiaa.

Niinpä Comenius tunnettiinkin 1600-luvulla erityisesti didaktikkona, oppikirjojen kirjoittajana, jonka työn tuloksena latinan opetus uudistui realistisempaan suuntaan. Vaikka Hallen pietistit osoittivatkin 1700-luvun alussa kiinnostustaan pansofiaa aatteita kohtaan, valistuksen aikana kuva Comeniuksesta kuitenkin yksipuolistui entisestään. Comenius nähtiin edelleenkin kieltenopetuksen uudistajana, jonka *Orbis sensualium pictus* -oppikirjaa käytettiin kouluopetuksessa monissa maissa läpi 1700-luvun. Vasta 1800-luvulla Comeniusta opittiin arvioimaan uudella tavalla, ei vain opettajana, vaan myös ajattelijana ja yhteiskunnallisena uudistajana. 1900-luvulla näkökulma aluksi kapeutui, mutta myöhemmin kuva on monipuolistunut ja täydellistynyt uuden comeniologisen tutkimuksen myötä. (Capkova 1985, 826-829.) On tullut mahdolliseksi ymmärtää syvällisemmin myös Comeniuksen pedagogista aatemaailmaa.

toimintaa. Opiskelija ei enää ole aloitteellinen toimija, vaan opetuksen kohde ja koulutusjärjestelmän tuote. Koulutuksen läpäisemisestä on tullut keino todistaa ihmisen kelpoisuus. (McClintock 1982, 61-66.)

On turha yrittää kiistää McClintockin esittämää historiallista kehityskulkua. Koulutuksesta on todellakin tullut luonteeltaan universaalia. Onko syntynyt opetuksen maailma kuitenkin täysin Comeniuksen vision mukainen, siitä voidaan olla eri mieltä. Toisaalta on kuitenkin kiistämätön tosiasia, että *Didactica magna* on runsaasti kielikuvia, joissa oppimista kuvataan opettajalta oppilaalle tapahtuvana tiedon siirtämisenä, kuten seuraavassakin esimerkissä:

”Niinkuin siis taitava kirjoittaja voi tyhjäan tauluun kirjoittaa mitä hän tahtoo ja taiteensa tunteva maalari maalata mitä hän haluaa, yhtä helppoa on sen, joka tuntee opettamisen taidon, piirtää ihmismieleen kaikkea.” (Comenius 1931, 89; 1957, I, 29)

Comenius jopa vertaa opetustaitoa varsin mekanistisesti kirjapainotaitoon kutsuen sitä *didachografiaksi*. Yksi opettaja kykenee vähällä vaivalla painamaan suureen oppilasjoukkoon tieteiden leiman (Comenius 1931, 374-375; 1957, I, 186-187). Comeniuksen didaktinen perinne onkin voitu lukea kuuluvaksi oppimisen empiristiseen traditioon, yhdessä Aristoteleen, Locken, Herbartin, Thorndiken ja behavioristien ajattelun kanssa (Rauste- von Wright & von Wright 1994, 103-111).

Kun suurten massojen koulutus tuli myöhempinä vuosisatoina väistämättömäksi, saattoivat juuri edellä kuvatut tehokkuutta henkivät kielikuvat hyvinkin toimia innoituksen lähteinä. Comeniuksen ajattelua hyödynnettiin tällöin ahtaana mekanistisessa hengessä. Kuitenkaan kyseiset kielikuvat eivät tyhjentävästi voi selittää *Didactica magna*an sisältyvää oppimiskäsitystä. Tämä teos sisältää jännitteitä, jotka on tulkinassa otettava huomioon. Koska teokseen sisältyy perustavia lähtökohtia myös aikuiskasvatusta ajatellen, on sen sisältämän oppimiskäsityksen lyhyt tarkastelu paikallaan.

Elämä oppimista ja toimintaa

Didactica magna perustui Comeniuksen tsekin-kieliseen 1620-luvun lopulla laatimaan *Didactica* -teokseen ja voidaan siten laskea kuuluvaksi hänen varhaistuotantonsa (Blekstad 1990, 27-30). Koko ihmisen elämä, ikuisuuteen valmistautuminen, esitetään teoksessa päättymättömänä oppimis- ja kasvuprosessina:

”Sillä koko meidän olentomme, kaikki meidän toimemme, ajatuksemme, puheemme, aikomuksemme, ansiomme ja omaisuutemme ovat vain jonkinlaisia portaita, joita myöten me kehittymistämme kehitymme ja nousemme yhä ylemmälle asteelle, saavuttamatta kuitenkaan milloinkaan ylintä portasta.” (Comenius 1931, 72; 1957, I, 17.)

Ihmisellä on teoksen mukaan ”kautta koko elämänsä paljon opittavaa, koeltavaa ja toimitettavaa”. Samassa asiayhteydessä Comenius luo kuitenkin jännitteen, sillä hänen mukaansa ”elämää ei saa kuluttaa oppimiseen, vaan toimimiseen”. (Comenius 1931, 105; 1957, I, 37.) Jännitteen avulla Comenius haluaa valottaa tarkemmin elämän ja oppimisen välistä suhdetta. Jotta elämässä toimiminen ja oppiminen olisi tarkoituksenmukaista, on sivistyksen perusteet laskettava jo mahdollisimman varhaisessa iässä. Vaikka toiminnallisuus kuuluu erottamattomasti ihmisluontoon, myös lapsen olemukseen, erottautuu aikuisuus kuitenkin erityisenä toiminnan ikäkautena. *Didactica magna*ssa Comenius pyrki luomaan perusteet sille koti- ja koulukasvatukselle, jonka avulla ihmisen oli määrä tulla kykeneväksi elämän moninaisissa toiminta- ja oppimistilanteissa.

Sivistyksen siemenet synnynäisiä

Toinen ja varsin perustavanlaatuinen jännite teoksessa muodostuu edellä kuvatun mekanistisen ja omaehtoisuuteen nojautuvan spontaanin oppimiskäsityksen välille. Comenius voi samassakin luvussa peräkkäin esittää kaksi ristiriitaiselta vaikuttavaa käsitystä. Renessanssin mikro-makrokosmosajattelusta hän päätyi to-

teamaan: "Ei kaipaa siis ihminen mitään ulkoapäin, on vain kehitettävä ja kasvatettava niitä voimia, jotka ovat kätkeytyneinä hänen omaan olemukseensa, ja näytettävä niiden kantavuus" (Comenius 1931, 86; 1957, I, 27). Sivistyksen siemenet sisältyvät ihmisolemukseen synnynäisesti. Todisteena siitä, että ihmisolemukseen todella kätkeytyvät kaikki valon välikappaleet, on itseoppineiden (autodidactorum) esimerkki. Olemalla oman itsensä opettajia, monet ovat omin päin edistyneet pidemmälle kuin toiset opettajan vaivalloisen ohjauksen alaisena. Heti tämän jälkeen Comenius esittää tabula rasa -teorian. Taitava opettaja voi ihmismieleen kirjoittaa kuin tyhjään tauluun. (Comenius 1931, 87-89; 1957, I, 28-29.)

Ylläoleva Didactica magnalle tyypillinen jänite on tuskin sattumalta tullut tekstiin. Ennemminkin Comenius haluaa tietoisesti valottaa oppimisprosessia erilaisista, vastakkaisista näkökulmista. Oppiminen oli syvimmältään ihmisen omiin edellytyksiin ja aktiivisuuteen pohjautuvaa toimintaa mutta opetuksen kannalta tarkasteltuna se voitiin nähdä myös tiedon välittämisenä. Mahdollisesti tässä vastakohtaisuuksien esittämisessä on käytännöllisiä heijastuksia filosofi Nicolaus Cusanuksen (1401-1464) esittämistä näkemyksistä koskien vastakohtien yhteenlankeamista. (Blekstad 1969, 607-608).

Oppimisen ydin on omakohtaisuus

Vaikka opetusta voitiinkin kuvata tiedon siirtämisenä, oppimisen ydinkohta Didactica magnassa ja muuallakin Comeniuksen tuotannossa on sen omakohtaisuus. Hän painottaa alinomaan ymmärtämistä. Comeniuksen pedagogiikka on auto-pedagogiikkaa. Oppimisen ytimeen kuuluivat aina omat havainnot, oma ajattelu, omakohtainen toiminta (autopraxia). Juuri tämä omakohtaisuus puuttui tuon ajan kouluista, mikä oli Comeniuksen keskeinen kritiikin aihe Didactica magnassa. Aikuisiän oppimisessa tämä omakohtaisuus painottui entisestään. Koulut eivät Comeniuksen mukaan ole ohjanneet oppilaitaan saamaan henkistä ravintoa omasta juurestaan eivätkä avaamaan heis-

sä itsessään piilevää tiedon lähdeä. Sitä vastoin ne ovat opettaneet "vierain silmin näkemään ja vieraan järjen avulla viisastumaan". Ihmiset kyllä osaavat luetella määritelmiä eri aloilta mutta "eivät osaa tätä tietoaan oikein käyttää". (Comenius 1931, 205-208; 1957, I, 91-92.) Omakohtaista tiedon prosessoinnin ideoita kuvaavat edelleen hyvin seuraavat Didactica magnan siteeraukset:

"Kenenkään sivistys ei saavuta yleistä tietomäärää, joka saisi tukea, voimaa ja levemismahdollisuutta omasta itsestään, vaan se on ainoastaan kokoonhaalittua, palanen sieltä, toinen täältä, ilman oikeata keskinäistä yhteyttä, eikä sen vuoksi kannakaan kellovöllistä hedelmää..." "Sitä vastoin perinpohjin oppinut mies on verrattava puuhun, joka nojaa omiin juuriinsa, pysyy pystyssä omien nesteittensä varassa ja sen vuoksi alituisesti (jopa päivä päivältä voimistuenkin) elää, versoo, kukoistaa ja kantaa hedelmää..." "Lopputulokseksi saadaan tästä se, että ihmisiä on opastettava ammentamaan viisautta niin paljon kuin mahdollista tivaasta, maasta, tammesta, pyökkipuusta eikä kirjoista, toisin sanoen: heidän tulee oppia tuntemaan ja tutkimaan esineitä ja asioita itse eikä ainoastaan muiden niistä tekemiä havaintoja ja muiden antamia todistuksia." (Comenius 1931, 208; 1957, I, 92.)

Oppiminen ja opiskelu vertautuu elävän puun ravinnonottoon ja kasvuun. Sen täytyy edetä "omien juurien", oman ymmärryksen, oman ajattelun, omien havaintojen, oman tietopääoman, oman tutkimisen ja toiminnan kautta. Tällaisen prosessin tuotoksena syntyy hierarkkisesti jäsentynyt, eheä ja elävä tietokokonaisuus. Tämä tietokokonaisuus on alati kasvava ja täydentyvä tukien uuden oppimista. Elinvoimaisuutensa ja soveltuvuutensa se todistaa moninlaisissa käytännön tilanteissa.

Kahdeksan elämäkoulu

Aikuiskasvatuksen kannalta erityisen merkityksellinen teos Comeniuksen tuotannossa on Pamædia (Universaali kasvatus), joka oli hänen

seitsenosaisen pääteoksensa *De rerum humanarum emendatione consultatio catholica* keskimäinen eli neljäs osa. Tätä teosta on tunnettu varsin vähän, sillä Comenius ei elinaikanaan saanut sitä julkaistuksi. Käsikirjoitustenkin uskottiin jo lopullisesti kadonneen, kunnes ne yllättäen löytyivät Francken laitosten kirjastosta Saksan Hallesta vuonna 1935. Latinankielisistä käsikirjoituksista on ilmestynyt vähittäin myös käännoiksi kansankielille, Pampaediasta saksankielelle vuonna 1960 ja englanninkielelle vuonna 1986.

Consultatio catholica, barokin suuri visio, kumpusi renessanssin ja tsekkiläisen reformaation traditioista, joista käsin hänen aikuiskasvatusta koskevat käsityksensä myös saavat rakentumispohjansa. Samalla teoksen taustalla voidaan nähdä 1600-luvun eurooppalaisen yhteiskunnan kriisi monine ristiriitoineen. Visio nousi syvästä rikkinaisuuden ja elämän eheyden menettämisen kokemuksesta. Comeniuksen oma luova panos on ratkaiseva. Pampaedia osoittautuu selkeästi Comeniuksen pedagogiseksi pääteokseksi.

Universaali kasvatusta tarkoitti Pampaediasa syntymästä kuolemaan ulottuvaa elinikäisen kasvatuksen järjestelmää. Jokainen ihminen, koko ihmiskunta, sen kaikki kielet ja kansallisuudet, olivat oikeutettuja kokonaisvaltaiseen ja perusteelliseen sivistykseen (*omnes - omnia - omnino*). Universaali elinikäinen kasvatusta oli osa *Consultatio catholica*n idealismia. Tavoitteena oli vastavuoroiseen kommunikaatioon ja kansainväliseen yhteistyöhön perustuva rauhan maailma. Eurooppa oli Comeniuksen visiossa yhdistynyt ”meidän Eurooppamme”, jonka kutsumuksena oli toimia sillanrakentajana maailmassa (ks. esim. Comenius 1966, II, 149-151; 1989, 2-3). Ihanteena oli maailmankansalaisuus, jossa kunkin kansakunnan kulttuuria ja kieltä arvostettiin. Comeniuksen aikuiskasvatusta koskevat käsitykset liittyvät siten varsin idealistiseen ja ylevään kontekstiin.

Kansakuntien sivistämisen pedagogiseksi rakenteeksi Comenius määrittelee kahdeksan elämän-

koulua, joista kolme viimeistä koskettelee kasvatusta aikuisiällä. Aikuiskasvatusta liittyy siten Comeniuksen suuressa visiossa erottamattomasti elinikäisen kasvatuksen periaatteeseen. Muodollinen koulukasvatusta on valmistautumista aikuisuuden elämäntutkukseen. Aikuisiän kouluja edeltää Nuoruusiän koulu (*Schola juventutis*), joka käsittelee yliopistonuorison kasvatusta¹ (Comenius 1966, II, 103-111; 1986, 153-163).

Aikuisiän elämäntutkuksesta ensimmäinen *Schola virilitatis* (Aikuisuuden koulu), alkaa silloin, kun ihminen on kehittynyt olemukseltaan ja voimiltaan täysi-ikäiseksi ja on aloittamassa varsinaista elämäntutkustaan, ammattiaan (Comenius 1966, II, 111; 1986, 164). Latinan ’*virilitas*’ tarkoittaa sananmukaisesti miehuutta mutta viittaa tässä erityisesti täysi-ikäisyyteen. Universaali elinikäinen kasvatusta koski molempia sukupuolia kaikissa ikävaiheissa. Se seikka, että Comenius nimeää elämäntutkukset sukupuolisidonnaisesti ja kuvailee pitkälle vastaavasti niiden sisällötkin, ilmentää kuitenkin naisen asemaa 1600-luvun eurooppalaisessa yhteiskunnassa. Nainen oli olemassa miehen kautta.

Aikuisuuden koulussa Comenius erotti kolme luokkaa eli astetta. Ensimmäinen aste sisälsi aikuisuuteen tulemisen, ammatinvalinnan ja ammatillisen uran aloittamisen, jonka Comenius käsitti kutsumuksen luonteisena asiana. Toinen luokka kattoi sen ajan, jolloin ihminen harjoitti ammattiaan, elämäntutkustaan. Kolmas luokka käsitti ammatillisen uran loppuvaiheen, sen johtamisen onnelliseen päätökseen. Tämä oli jo valmistautumista elämäntutkukseen viimeiseen vaiheeseen Vanhuusiän kouluun (*Schola senii*), jolloin elämän aikana kootun viisauden oli määrä saavuttaa huippupisteensä. (Comenius 1966, II, 112, 122; 1986, 165, 181)

Aikuisuuden koulu sisältää Comeniuksen mukaan hyvän elämän taidon ja taidon tehdä kaikki asiat menestyksellisesti. Tämä koulu tarkoittaa ennen muuta elämän käyttöä (*praxis vitae*). Juuri käytännöllisyyden, praksiksen, näkökulma on tyypillistä tälle vaiheelle. Aikuisuuden kou-

lu on koulu syvällisemmässä merkityksessä kuin lapsuuden ja nuoruuden muodolliset koulut, jotka ovat vain asteita (gradus) matkalla aikuisuuteen. Kun koko elämä oli Comeniuksen mukaan koulua, oli aikuisikä, elinvoiman ja tarmon (vigor) ikäkausi, sitä aivan erityisesti (maxime). Ei missään opita enempää ja perusteellisemmin kuin aikuisiällä. (Comenius 1966, II, 111; 1986, 164)

Oppimisen käytännöllisyys, jota Comenius painottaa kaikkien koulujen yhteydessä, saa nyt uudenlaisen ulottuvuuden. Muodollisessa koulussa tyypillisiä olivat edelläkäyvät valmistavat harjoitukset (prolusio), joihin liittyi leikillisuus. Tämä ei kuitenkaan voi johtaa sellaiseen vakavaan (serius) edistymiseen kuin opittaessa aikuisiällä, jolloin vuosien myötä kertynyt kokemus, kypsyytys ja voima (annorum robur) on olennainen osa elämän todellisissa tilanteissa tapahtuvaa oppimista. (Comenius 1966, II, 111; 1986, 164) Elämän vakavia asioita ei voida oppia syvällisesti muutoin kuin elämällä niissä itsessään. Tavoitteellisen opiskelun ja oppimisen on liityttävä luonnollisena ja erottamattomana osana niihin tilanteisiin, joissa ihminen toimii.

Comenius näyttää visiossaan suhtautuvan varovaisesti muodollisen koulutuksen ulottamiseen kypsään aikuisikään.² Opettaminenkin tarkoitti yksinkertaisesti johdattamista sanalla tai esimerkillä. Missä ikinä tällainen johdatus annettiin, tilanteesta ja paikasta välittämättä, siinä koulu oli jo olemassa. Aikuisuuden koulu on sitäpaitsi vapaampi (liberior) eikä ole enää sidottu (alligata) määrättyihin kirjoihin ja opettajiin. Comenius jatkaa:

“Koska kuitenkin jokaiselle hänen ammattinsa on koulu, on välttämätöntä, että jokainen on nyt itselleen ja lähimmäisilleen opettaja, kirja ja koulu samalla tukien itseään ja lähimmäisiään esimerkeillä, säännöillä ja jatkuvalla harjoituksella.” (Comenius 1966, II, 44, 112; 1986, 64, 165 - 166)

Comenius painottaa ihmisen omaa vastuuta. “Jokainen on oman onnensa seppä”. Ih-

minen on nyt tullut kykeneväksi olemaan oman elämänsä ohjaaja, itsensä ja lähimmäistensä kasvattaja. Ei kukaan voi olla elämäntutkijana parempi asiantuntija kuin ihminen itse. Oppiminen aikuisiällä on tehokasta juuri siksi, että “koulu”, avarasti käsitettynä, voi nyt tulla elämän keskelle.

Oppiminen yhdessä ja yksityisesti

Vaikka Comenius luokittelee aikuisuuden koulun luonteeltaan henkilökohtaiseksi ja edistymisen riippuvan ihmisestä itsestään, vuorovaikutuksella on kuitenkin keskeinen asema oppimisessa. Consultatio catholican idealistinen ajatus rauhan maailman rakentamisesta perustui vastavuoroisuuteen ja kommunikaatioon, inhimilliseen vuorovaikutukseen. Tämä ei voinut olla heijastumatta elämäntutkijain sisältöihin.

Aikuisuuden koulun yliveraisuus perustui käytännöllisyyden lisäksi juuri aikuisiän kanssakäymisen (conversatio) moninaisuuteen. Ajatus vuorovaikutuksen vaihtelevuudesta johti Comeniuksen mielenkiintoisiin pedagogisiin näkökulmiin. Comenius siteeraa nimeltä mainitsematonta auktoriteettia:

“Paljon olen oppinut opettajiltani, enemmän opiskelijatovereiltani, eniten kuitenkin oppilailtani. Sillä rakentamalla muita tulemme itse rakennetuiksi ja tekemällä työtä tulemme taitaviksi työssämme.”

Jokainen ihminen on Comeniuksen mukaan uskottu omaan ryhmäänsä (grex), oli se sitten koulussa, kirkossa, valtiossa tai kotona.³ (Comenius 1966, II, 111; 1986, 164) Comeniuksen optimistisena ideaalina näyttää olevan ryhmän omien voimavarojen etsiminen ja hyödyntäminen. Jokaisella ryhmän jäsenellä voi olla annettavaa toisille. Samalla jäseniltä vaaditaan joustavuutta, sekä asenteellista että tiedollis- taidollista. Jokainen on sekä oppilas että opettaja. Varttuneimmankin on voitava laskeutua välillä oppilaan asemaan ja toisaalta kokemattoman on kyettävä antamaan ohjeita ja neuvoja toisille. Toiminnan ja tilanteiden vaihdelluudessa myös

ryhmän jäsenten roolit voivat sujuvasti vaihdella. Comeniuksen ideaalissa pyritään hyödyntämään ryhmän jäsenten erilaisia kykyjä ja moninaista asiantuntemusta. Vastavuoroisuuden ihanne asettaa suuria vaatimuksia ryhmän ilmapiirille.

On huomattava, että Comenius tarkoittaa ryhmällä tässä yhteydessä nimenomaan luonnollisia, toimivia ryhmiä, joihin ihminen kuuluu normaalissa elämässään. Asiantuntijaksi, taitajaksi (artifex) tullaan ainoastaan toiminnan, omakohtaisen tekemisen kautta, mutta ympärillä olevat ihmiset voivat monin tavoin auttaa ja rikastuttaa oppimisprosessia. Ihanteena on yhteistoiminta, tekeminen yhdessä.

Aikuisuuden koulun metodia esitellessään Comenius on kuitenkin yksilökeskeinen. Metodi pystytetään yksinpuhelun kautta (per soliloquia). Tällä hän tarkoittaa sitä, että ihminen esittää itselleen kaikki esiinnousevat ongelmat ja ratkaisee ne itse (Omnes Casus sibi proponendo et solvendo). (Comenius 1966, II, 112; 1986, 165) Painottaessaan yksilön merkitystä oppimisensa ohjaajana Comenius näyttää joutuvan jännitteeseen asemaan vuorovaikutusperiaatteensa kanssa. Comeniuksen näkökantaa voidaan kuitenkin ymmärtää hänen realistisesta pedagogiikan tulkinnastaan, jossa vääränlaisia sitoutumista auktoriteetteihin pidettiin haitallisena. Omakohtainen toiminta oli avain kaikkeen pätevytyteen. Itsenäiseen ajatteluun ja toimintaan kykenevinä ryhmän jäsenet saattoivat olla hedelmällisessä vuorovaikutuksessa myös toistensa kanssa.

Kirjallisuus sai keskeisen sijan aikuisten opiskelussa. Koska elämä on koulu, ei kirjoja saanut heittää pois, vaan niitä oli hyödynnettävä oikealla tavalla. Aikuisuuden koulu merkitsi ensiksikin työskentelyä historian parissa esimerkkien löytämiseksi. Toiseksi oppineiden kirjoista tuli etsiä abstraktia viisautta. Kolmanneksi saavutettua tietoa oli jatkuvasti harjoitettava käytännössä. Koska kukaan ei voinut tutustua kuin vain pieneen määrään kirjallisuutta, oli järkevä kirjallisuuden valikointi tarpeen. Comenius korostaa valinnan omakohtaisuutta.

Vieraan mielipiteen noudattaminen olisi sopimatonta ihmishengen majesteettia kohtaan. Valikointi merkitsi keskittymistä arvokkaimpiin kirjoihin. Comenius siteeraa Senecaa: "Ihminen, joka on kaikkialla, ei ole missään." Tärkeää valikoinnissa oli kunkin oman elämänsuunnitelman (propositum), ammatillisen kutsumuksen huomiointi. Lisäksi oli luettava jotain yleissivistävää. Valikoinnissa oli huomioitava vielä teosten maine koskien niiden sisältämää viisautta ja oppineisuutta sekä selkeys. Hämärien teosten opiskelu oli yleensä ajanhukkaa. (Comenius 1966, II, 112-113; 1986, 167-168)

Valikointia ja terävää kritiikkiä (acris Censura) tuli soveltaa myös valittuja teoksia luettaessa. Metodi painotti käytäntöön soveltamista ja hyötyä. Kirjat olivat kuin kulkuneuvoja (vehiculum), jotka edistivät matkantekoa. Kirjoja tuli lukea siinä tarkoituksessa, että niistä opittiin ymmärrystä ja viisautta, eikä niitä saanut laskea käsistään ennenkuin uusi ymmärrys tai täydempi hyve oli saanut jalansijaa. Hyvät ja hyödylliset asiat, jotka oli syytä muistaa, tuli tallentaa tulevaa käyttöä varten erityisiin kirjallisiin otekoelmiin. (Comenius 1966, II, 113-114; 1986, 167-168)

Vaikka itsenäisellä opiskelulla onkin keskeinen sija aikuisen oppimisessa, on myös opetuksella, avarasti ymmärrettynä, oma paikkansa. Opetus ja oppiminen on ihmisen elämäntodellisuudessa jatkuvasti vaikuttava ilmiö liittyen jokapäiväiseen vuorovaikutukseen ja toimintaan. Comeniuksen ideaali sisältää tietoiseksi tulemisen elämän kasvatuksellisesta luonteesta ja mahdollisuuksista. Aikuiset ovat kypsiä hyödyntämään elämässä vastaan tulevia tilanteita pedagogisesti. Arjen vuorovaikutus ja toiminta, elämän aidot tilanteet, kohoavat aikuisen oppimisen haasteiksi. Kypsä aikuinen voi tiedostaa ja ymmärtää vuorovaikutuksen merkityksellisyyden ja myöskin oman asemansa kasvatuksellisten vaikutteiden antajana ja vastaanottajana. Oppimiseen kuuluu vastavuoroisuus, keskustelu, dialogi.

Elämänviisauden näkökulma

Huomiota herättävä piirre Pampaedian ajatustekijöissä on sen maailman- ja elämäntutkimuksellinen perusluonne. Tämä tulee selkeimmin ilmi Aikuisuuden - ja Vanhuusiän koulujen yhteydessä. Böömiläisveljien (Unitas fratrum) piispana Comeniuksen ajatukset ankkuroituvat kristilliseen elämäntutkimukseen. Kasvatus ja koko elämä oli valmistautumista ikuisuuteen.

Tässä hengessä Comenius määrittelee myös Aikuisuuden koulun tavoitteen, joka oli elämän ja sen kaikkien toimintojen ja kärsimysten viisas hallinta (administratio Vitae), erityisesti kristillisen rakkauden harjoittaminen. Tavoitteena on varmistaa, että kaikki nuoruuden aikana koottu oppineisuus, hyve ja jumalisuus jäävät elämän pysyväksi omaisuudeksi. Koko viisauden hedelmä sisältyy elämän järkevään hyödyntämiseen. Siksi ihmisten on opittava soveltamaan viisauden valoa elämän toimintoihin. (Comenius 1966, 112; 1986, 165)

Comeniuksen ajattelussa elämä nähdään kasvuprosessina tai matkana, pyhiinvaelluksena, jolla on ehdoton tarkoitus. Tässä hän liittyy keskiajan kristillisestä kulttuurista periytyvään käsitykseen (ks. esim. Cole 1993, 9-15). Aikuiskasvatuksen, kuten kaiken muunkin kasvatuksen, on kytkeydyttävä elämän kokonaisuusmielekkyyden kokemukseen. Tarkoituksellisuus painottuu erityisesti aikuisiällä, jolloin ihmisellä itsellään on suuri vastuu elämänsä ohjaamisesta. Tähän liittyy tavoitteiden asettaminen. Jokaisen ihmisen on ensin asetettava (figo = kiinnittää) koko elämälleen ja sen osille tavoitteet ja pyrittävä vakaasti saavuttamaan ne. Kun tavoitteiden saavuttamiseksi etsitään vielä varmat keinot ja sovelletaan järkevyyttä, on kaikki suunniteltu oikein toivottujen tulosten aikaansaamiseksi. Hallinnan prosessiin kuului omaa elämää koskevan päiväkirjan pitäminen, jota Comenius kuvaa elämän kudokseksi tai rakenteeksi (Textus Vitae) ja josta elämän etenemistä ja elämänsuunnitelman toteutumista saattoi seurata. (Comenius 1957, II, 249; 1960, 392 - 393; 1966, II, 115; 1986, 170)

Elämänhallinnan parantamiseen Comenius pyrki antamalla aikuisille omakohtaista mietiskelyä (meditatio) varten elämänfilosofisia näkökulmia, luonnehdintoja elämän syvällisestä perusluonteesta nojautuen kristilliseen ja antiikin klassiseen sivistystraditioon.

Kyseiset 15 luonnehdintaa kattavat noin puolet Aikuisuuden koulua koskevasta luvusta.

- Niistä ensimmäistä ja tärkeintä, Elämä kouluna (Vita Schola), on jo käsitelty.
- Elämä ammattina (Vita status) merkitsi elämäntutkimuksen valintaa ja ihmisyhteiskunnan ja Jumalan hyödyllistä palvelemista,
- Elämä työnä (Vita labor) tarkoitti koko elämän kattavaa päivittäistä työntekoa.
- Elämä tienä (Vita via) tarkoitti matkaa kohti ikuisuutta, jonka vuoksi kaikki elämässä oli järjestettävä tämän päämäärän mukaisesti.
- Elämä komediana (Vita Comoedia) on sen jakamista näytöksiin ja viisasta loppuun saattamista.
- Elämä ansana (Vita insidiae) merkitsee mielenkiinnon hajaantumista liian moniin asioihin, jolloin toimintojen laadukas loppuun saattaminen vaarantui.
- Elämä virtana tai tuulena (Vita Fluxus vel Ventus) on lyhyt ja ohikiitävä, minkä vuoksi tarjoutuviin tilaisuuksiin oli taruttava viipymättä.
- Elämä viehättävänä asiana (Vita res delicata) on elämänilojen kohtuullista nauttimista ja
- elämä tarpeena (Vita egena) rikkauten tavoittelun välttämistä. (Comenius 1966, II, 112 -117; 1986, 165-173)

Comeniuksen kielikuvat heijastelevat uutta, renessanssin ja reformaation myötä syntyneitä modernia käsitystä elämästä (ks. esim. Cole 1993, 18-31). Näistä aatteellisista lähtökohdista kohoa myös elämänhallinnan ideaali, johon oleellisesti liittyy ajatus elämänsuunnitelmasta. Comeniuksen tavoitteena näyttää olevan eräänlainen elämäntodellisuuden käsitteellinen hal-

tuunotto, joka oli tärkeä elämänhallinnan kehittämisessä. Kuitenkin todellinen viisaus sisälsi, kaikista suunnitelmista ja hallinnasta huolimatta elämän ja ihmisen rajallisuuden tajuaamisen. Viime kädessä kaikki viisaus kiteytyi kristilliseen käsitykseen ainoasta välttämättömästä (unum necessarium).

Arvioiva katsaus

Comeniuksen kasvatusideaali kohoaa 1600-luvun eurooppalaisen yhteiskunnan kontekstista ja hänen näkemyksensä heijastelevat aikakauden ihmisen arvoja ja maailmankuvaa. Tämä seikka on otettava huomioon arvioitaessa Comeniuksen pedagogista merkitystä. Pyrkinessään avaamaan sivistyksen väylät suurille kansanjoukoille Comenius päätyi muodollisen koulutuksen osalta hahmottelemaan sitä sangen mekanistisin kielikuvin. Näin on erityisesti hänen didaktisessa pääteoksessaan *Didactica magnassa*. Aikakaudelle ominaisesti ja uuden empiirisen tiedonhankinnan metodin ihailijana hän pyrki systematisoimaan ja esittämään suuren didaktisen järjestelmän. Tähän järjestelmään kuului opetuksen kuvaaminen tehokkaana opettajalta suurelle oppilasjoukolle tapahtuvana tiedon siirtämisenä.

Comeniuksen didaktinen perinne osana oppimisen empirististä traditiota on osoittautunut historiallisesti merkittäväksi. Kuitenkaan Comeniuksen oppimiskäsitystä ei yksinomaan voida ymmärtää lähtien tästä tiedon siirtämisen ajatuksesta. Tässä suhteessa *Didactica magna* avautuu lukijalle jännitteisenä teoksena. Siirtämisajatuksen rinnalla etenee vahvana omakohtaisen, spontaanin oppimisen ideaali, jossa painotetaan ymmärtämistä ja jonka Comenius ajatteli voivansa yhdistää mekanistiseen malliinsa.

Epäilemättä myös nämä *Didactica magnan* oppimisen omakohtaisuutta painottavat ajatukset ovat vuosisatojen saatossa merkittävällä tavalla vaikuttaneet kasvatusopin ja kasvatuksen historiassa. Näitä ajatuksia toi sovelletussa muodossa esille jo ”Suomen kansanopetuksen isäksi” kutsuttu Turun piispa Johannes Geze-

lius vanhempi, vieläpä 1600-luvun lopun puhdasoppisuuden ankarissa oloissa (Gezelius 1683).

Perustavissa lähtökohdissaan, esittäessään ajatuksen oppimisen elinikäisyydestä, oppimisen kytkeytymisestä laaja-alaisesti ihmisen elämän kokemuksiin ja oppijan omasta aktiivisesta roolista itse oppimistapahtumassa, *Didactica magna* voidaan pitää historiallisesti merkittävänä teoksena myös aikuiskasvatusta ajatellen. Tässä suhteessa se edelleen avautuu tutkimuksellisenä haasteena.

Kun *Didactica magnan* rakenteessa huomiota herättävää on kahden oppimisen tradition välinen jännite, niin Comeniuksen myöhäistuotantoon lukeutuvassa *Pampaediassa* painottuu omakohtaisen oppimisen ideaali. Näin on varsinkin Comeniuksen käsitellessä aikuisiällä tapahtuvaa opiskelua. Teoksen näkökulma on universaali. Kun *Didactica magna* keskittyi didaktiikkaan, niin *Pampaedian* katsantokanta on avaran pedagoginen. Teoksen ajatuskuluissa on kypsyyden leima ja siitä heijastuu Comeniuksen vuosien saatossa syventynyt pedagoginen näkemys.

Aikuiskasvatus kytkeytyy *Pampaediassa* laaja-alaisesti ihmisen elämänkokonaisuuteen. Aikuisiällä oppimista määrittää erityisesti suuri kokemusvarasto ja aikuisen oma ohjaava rooli. Jokainen on viime kädessä itse vastuussa elämästään ja oppimisestaan. Opiskelu etenee epämuodollisesti. Opiskelussa hyödynnetään elämän todellisia tilanteita ja olemassaolevia voimavaroja. Elämä ja sen tilanteet hahmotetaan pedagogiselta kannalta. Comenius ”opastaa” hahmottamaan aikuiskasvatuksen laaja-alaisesti. Kaikki elämän kokemukset, työt ja ajatukset ovat kasvun ja oppimisen kannalta tärkeitä. Tämä seikka johtaa etsimään tilanteiden kasvatuksellisia mahdollisuuksia. Aikuisen oppiminen ei etene niinkään muodollista koulutusta laajentamalla vaan syventämällä epämuodollista oppimista elämän aidoissa tilanteissa. Omakohtaiset kokemukset, itse tekeminen, ja toiminta ryhmässä ja rakentava vuorovaikutus ovat aikuisiän opiskelun kulmakiviä. Jokai-

nen ihminen on elämän vaihtuvissa tilanteissa sekä oppilas että opettaja.

Kun Comenius ei saanut julkaistua seitsenosais-ta pääteostaan *Consultatio catholica*, on Pampaedian historiallinen merkitys ollut vähäisempi kuin *Didactica magna*. Pampaedian ajatuskuluthan ovat laajemmin alkaneet tulla tunnetuiksi vasta 1950-luvulta lähtien. Kuitenkin teos sisältää elementtejä, joiden pohtiminen on ajankohtaista juuri nykyisessä tilanteessamme. Tätä osoittaa sekin, että nykyisessä koulutuksen ja oppimisen psykologian tutkimuksessa pohditaan osin samantyyppisiä ongelmia kuin Comenius Pampaediassa. On tullut aika kiinnittää huomio niihin oppimisen laadullisiin ulottuvuuksiin, joita Comenius piti tärkeänä omassa visiossaan.

Lähteet

- BLEKASTAD, M. (1969). Comenius. Versuch eines Umrisses von Leben, Werk und Schicksal des Jan Amos Komensky. Oslo & Praha.
- BLEKASTAD, M. (1990). J. A. Komensky ud seine emendatio rerum humanarum. Teoksessa G. Eriksson (toim.), *Lychnos. Lärdomshistoriska samfundets årsbok* 1989, 15-53.
- CAPKOVA, D. (1985). Comeniology. Teoksessa T. Husen & T. Postlethwaite (toim.) *The international encyclopedia of education. Volume 2.* Exeter: Wheaton & Co., 826-830.
- COLE, T. (1993). *The journey of life. A cultural history of aging in America.* Cambridge University Press.
- COMENIUS, J. A. (1931). Suuri opetusoppi. Suomentaja E. J. Tammio. Porvoo: WSOY.
- COMENIUS, J. A. (1957). *Opera didactica omnia I-IV.* Näköispainos. Academia Scientiarum Bohemoslovenica. Praha.
- COMENIUS, J. A. (1960). *Pampaedia. Pädagogische Forschungen* 5. Heidelberg: Quelle & Meyer.
- COMENIUS, J. A. (1966). *De rerum humanarum emendatione consultatio catholica. Tomus I-II.* Pragae: Academia Scientiarum Bohemoslovaca.
- COMENIUS, J. A. (1986). *Comenius's Pampaedia or Universal education.* Translated from the Latin by A. M. O. Dobbie. Dover & London: Buckland.
- COMENIUS, J. A. (1989). *Panglottia or Universal language.* Part five of universal deliberation on the reform of human affairs. Translated from the Latin by A. M. O. Dobbie. Shipston-on-Stour: Drinkwater.
- GEZELIUS, J. (1683). *Methodus informandi in Paedagogiis tam ruralibus quam urbicis. Nec non Scholis Trivialibus, Per Dioecesis Aboensem.*
- KAMEN, H. (1987). *European society 1500 - 1700.* London: Hutchinson.
- McCLINTOCK, R. (1982). Reaffirming a great tradition. Teoksessa R. Gross (toim.) *Invitation to a lifelong learning.* Chicago: Follet, 47-78.
- RAUSTE - von WRIGHT, M. & von Wright, J. (1994). *Oppiminen ja koulutus.* Porvoo: WSOY.

Viitteet

1. Kaikkia ei edes Comeniuksen visiossa ollut tarkoitettu opilliselle uralle. Monien lasten muodollinen koulutus päättyi jo kuusivuotiseen (6-12v) Poikaiän kouluun (*Schola pueritiae*), jonka jälkeen opiskelun oli määrä jatkua itseopiskeluna. Comenius ei juurikaan kuvaile näiden nuorten vaiheita, vaikka heillä oli vielä matkaa Comeniuksen määrittelemään aikuisuuteen. (Comenius 1966, II, 85-97)

2. Kuvatessaan aikuisten etenemistä elämänurallaan Comenius viittaa ilmeisesti myös muodollisen opetuksen mahdollisuuden koskien erilaisten elämän velvollisuuksien täyttämistä. On varsin kuvaavaa, että tämä tekstijakso on käsikirjoituksessa asetettu hakasulkeisten sisälle ja ikäänkuin lisätty muutoin valmiiseen lukuun. (Comenius 1966, II, 121; 1986, 179)

3. Alkuteksti: "Hic autem commissus cuique suus grex (in Schola, Ecclesia, Republica vel etiam Domo) et quicquid circa illos agendum est, Praeceptores sibi erunt perpetui."

Kirjoittajan väitöskirjatutkimus "Johannes Gezelius vanhempi luonnonmukaisen pedagogiikan soveltajana. Comeniuslainen tulkinta" tarkastetaan kuluvana keväänä Jyväskylän yliopistossa. Artikkelit saapui toimitukseen 22.8.1997. Se hyväksyttiin julkaistavaksi toimintakokouksessa 22.9.1997.